

**SHARQ ALLOMALARI PEDAGOGIK QARASHLARINING ILMIY TAHLILI
(IBN SINO, BERUNIY, AR-ROZIY, FAROBIY VA MIRZO ULUG'BEK MISOLIDA)****Adxamjon Qosimov**

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

"Ijtimoiy fanlar" kafedrası assistenti.

Elektron pochta: adhamjonqosimov1994@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.17735051>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari — Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Bakr Ar-Roziy va Mirzo Ulug'bekning pedagogik qarashlari ilmiy tahlil qilinadi. Olimlarning ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlari, shaxs kamoloti, axloqiy tarbiya, ilmiy izlanish metodlari, ustoz-shogird munosabati va ta'limning ijtimoiy ahamiyati masalalariga oid qarashlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida har bir allomaning pedagogik merosi alohida ko'rib chiqilib, ta'lim metodlari, o'qituvchi shaxsiga qo'yilgan talablar hamda ilmiy yondashuvlar tahlil etiladi. Shuningdek, ularning umumiy va o'ziga xos tomonlari solishtirma jadval orqali yoritiladi. Maqola zamonaviy ta'lim tizimi uchun Sharq mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari naqadar muhim ekani hamda ular bugungi ta'lim konsepsiyalari bilan qay darajada uyg'unlashishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sharq uyg'onishi, pedagogik qarashlar, Ibn Sino, Beruniy, Ar-Roziy, Farobiy, Mirzo Ulug'bek, ta'lim metodlari, axloqiy tarbiya, ustoz-shogird an'anasi, ilmiy izlanish, ta'lim falsafasi, komil inson, empirik ta'lim, ilmiy kuzatuv, mantiqiy fikrlash.

KIRISH. Sharq uyg'onish davri jahon ilm-fani, madaniyati va ma'naviyatining shakllanishida beqiyos o'rin tutadi. Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Bakr Ar-Roziy va Mirzo Ulug'bek — nafaqat tibbiyot, falsafa, kimyo va tabiiy fanlarning rivojiga, balki pedagogik tafakkur shakllanishiga ham ulkan hissa qo'shgan.

Ularning asarlarida ta'lim va tarbiya, shaxs kamoloti, axloqiy fazilatlar, ilm o'rganish metodlari, murabbiy shaxsi va ta'lim tizimi haqidagi qarashlar yorqin aks etgan. Ushbu maqolada besh buyuk allomaning pedagogik merosi tahlil qilinadi.

Ibn Sinoning pedagogik qarashlari. Ibn Sino (980–1037) ta'lim va tarbiya masalalarini o'zining **“Donishnoma”**, **“Tadbir al-manzil”**, **“Kitob al-shifo”** kabi asarlarida chuqur tahlil qilgan. Ibn Sino ta'lim-tarbiya tizimi bo'yicha shaxsning har tomonlama rivojiga alohida e'tibor qaratgan. Ibn Sino insonni jismoniy, aqliy va axloqiy jihatdan barkamol etib tarbiyalashni maqsad qilib qo'ygan. Uning fikricha, haqiqiy ta'lim — tarbiyani o'z ichiga olgan, inson kamolotiga qaratilgan jarayondir. Ibn Sino Bosqichma-bosqich ta'lim tamoyilida bolaga bilim berishda quyidagi tamoyillarni taklif qiladi:

1. yoshga mos o'qitish;
2. osondan qiyinga qarab borish;
3. amaliy mashqlar bilan mustahkamlash;
4. takrorlash.

Ibn Sino jamoaviy o'qitishning afzalliklarini asoslagan ta'lim g'oyasida quyidagilar shakllanadi: bolalar o'zaro raqobat qiladi, suhbat va muloqot orqali bilim mustahkamlanadi, ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi.

Bu g'oya zamonaviy pedagogika uchun ham dolzarbdir. Ibn Sino axloqiy tarbiyani birinchi o'ringa qo'ygan. Unga ko'ra: yaxshilikka o'rgatish; yomon odatlardan qaytarish; mehnatga undash; shaxsning to'g'ri shakllanishi uchun muhim hisoblangan.

Abu Rayhon Beruniyning (973–1048) pedagogik qarashlari o'ziga xos ahamiyatga ega.

Beruniy ilmiy merosi bilan jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida ulkan o'rin tutadi. Uning ta'lim haqidagi qarashlari **“Osor ul-boqiya”, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Mineralogiya”** va boshqa asarlarida o'z ifodasini topgan.

Uning bir nechta metodini ko'rib chiqamiz. Ulardan biri -Bilimning mustaqilligi va izlash metodlari. Beruniy ilm o'rganishda: kuzatish; tajriba; solishtirish; dalillash kabi metodlarning ustuvorligini ta'kidlagan. Bu ilmiy tafakkur rivoji uchun asos bo'lgan. Ta'limda mantiqiy fikrlash metodida ta'limda tanqidiy yondashuvni qo'llash, ilmni tekshirish, savol berish madaniyatini rivojlantirish zarurligini uqtirgan. Beruniy ustoz shaxsiga qo'yilgan talablarni shunday izohlaydi.

Ustoz halol, sabrli, ilmga sodiq, xolis bo'lishi kerak deb hisoblaydi. Uning fikricha, ustoz talabaning dunyoqarashini shakllantiruvchi eng muhim shaxsdir.

Ta'limning ijtimoiy ahamiyati metodida Beruniy ilm jamiyat taraqqiyotining asosiy omili ekanini e'tirof etgan. Shu sababli u ilmning hamma uchun ochiq bo'lishini qo'llab-quvvatlagan.

Abu Bakr Ar-Roziyning (864–925) pedagogik qarashlari. Ar-Roziy Sharqning ulkan tabibi, faylasufi va kimyogari sifatida tanilgan. Uning pedagogik qarashlari asosan tibbiy va axloqiy tarbiya bilan bog'liq. Ar-Roziy ilm amaliyot bilan bog'liq bo'lishi kerak deb hisoblagan.

U kuzatish, tajriba o'tkazish, xatodan saboq olish kabi usullarni ilmiy va pedagogik faoliyatning asosiga qo'ygan.

Ar-Roziy mustaqil fikrlashni rag'batlantirishni ko'r-ko'rona taqlid qilishga qarshi chiqqan, har bir bilimni tekshirish, dalil bilan isbotlash kerakligini uqtirgan. Bu esa talabada mustaqil fikrlashni shakllantiradi. Uning fikricha, ilm bilan axloq uyg'un bo'lishi kerak. Shaxsning kamoloti: rostgo'ylik, me'yor, sabr-toqat, oqilona fikr yuritish kabi fazilatlar orqali shakllanadi.

Ar-Roziy O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatni alohida ta'kidlab o'tgan. Ar-Roziy o'qituvchining vazifasi – o'quvchiga tayyor bilim berish emas, balki uni fikrlashga o'rgatishdir, deb hisoblaydi.

Farobiyning pedagogik qarashlari. Abu Nasr Farobiy (873–950) Sharq uyg'onishining eng yirik mutafakkirlaridan biri bo'lib, pedagogik fikrlarining asosiy qismi **“Fozil odamlar shahri”, “Aql ma'nolari”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Baxt saodatga erishish haqida”** kabi asarlarida o'z aksini topgan. Farobiy **“fazilatli shahar”** g'oyasini ilgari surar ekan, ta'limning bosh maqsadi — aqlan va axloqan yetuk insonni tarbiyalash ekanini ta'kidlaydi. U mantiq ilmini fikrlash qonunlari sifatida e'tirof etadi. Talaba mantiqiy fikrlashni egallamas ekan, chin bilimga erishishi qiyin.

Farobiy o'qitishning: izchil, sistemali, osondan qiyinga asoslangan bo'lishi zarurligini qayd etadi. Farobiy ideal ustoz-shogird munosabatini -ustoz fazilatli, bilimdon, kamtar, rostgo'y, saxiy bo'lishi lozim; shogird esa izchil mehnat qiluvchi, intiluvchan, axloqan pok bo'lishi kerak deb hisoblaydi.

Mirzo Ulug'bekning pedagogik qarashlari. Mirzo Ulug'bek (1394–1449) ilmiy maktab yaratgan buyuk davlat arbobi va astronomdir. Mirzo Ulug'bek ilm markazlari - Samarqand madrasa (1420-y.) va Rasadxona (1428–1429-y.) kabi ilm muassasalarini barpo etib, ta'limning tizimli shakllanishiga asos soldi.

Mirzo Ulug‘bek ilmiy maktab va ustoz-shogird an‘anasini davom ettirdi. U Qozizoda Rumi, Ali Qushchi, G‘iyosiddin Koshii kabi olimlar bilan birga kuchli ilmiy muhit yaratdi.

Bu — zamonaviy ilmiy maktablarning dastlabki ko‘rinishidir. Ulug‘bek shogirdlarni: astronomik kuzatuv, matematik hisob, geodezik o‘lchovlar bilan nazariy darslarni uyg‘unlashtirishga o‘rgatgan. Shuningdek U bilim oluvchilarni: mustaqil fikrlashga, savol berishga, bahs-munozara qilishga rag‘batlantirgan. Ulug‘bek ilmni jamiyat ravnaqi va davlat boshqaruvida zarur omil sifatida ko‘rgan.

OLIMLAR QARASHLARINI SOLISHTIRMA TAHLILI

1-jadval

Olim	Asosiy ta‘lim metodi	Ta‘lim maqsadi	O‘qituvchi haqidagi fikr	Pedagogik yangilik
Ibn Sino	Psixologik yondashuv, o‘yin, izchillik	Komil inson	Mehribon, bilimdon, sabrli	Yoshga mos ta‘lim
Beruniy	Kuzatish, tajriba, ilmiy tahlil	Haqiqatni bilish	Adolatli va ilmiy fikrlovchi	Empirik (tajribaviy) ta‘lim
Ar-Roziy	Tibbiy-pedagogik yondashuv	Sog‘lom va aqli inson	Ruhiyatshunos, oqil	Sog‘liqni ta‘lim markaziga qo‘yish
Farobiy	Mantiq, mushohada, falsafa	Fazilatli jamiyat	Aqlan yetuk, fozil	Ta‘lim falsafasini yaratish
Mirzo Ulug‘bek	Ilmiy kuzatuv, hisob-kitob	Ilmiy haqiqat	Ilmiy mulohazakor ustoz	Astronomik tadqiqot asosida ta‘lim

UMUMIY MUHOKAMA VA XULOSA

1. Barcha olimlarni birlashtiruvchi jihatlar:

- Ta‘lim – jamiyat taraqqiyotining asosidir.
- O‘qituvchi shaxsiga katta e‘tibor qaratilgan.
- Bilimni amaliyot, mantiq va tajriba bilan bog‘lash muhim.
- Axloqiy tarbiya ta‘lim jarayonining markazida turadi.

2. Farqlovchi jihatlar:

- Ibn Sino – psixologik-pedagogik yondashuvni rivojlantirdi.
- Beruniy – ilmiy tajribaga asoslangan ta‘limni poydevor qildi.
- Ar-Roziy – sog‘lom turmush tarzi va ruhiy gigiyenani ta‘lim markaziga qo‘ydi.
- Farobiy – ta‘lim falsafasini yaratgan tizimlashtiruvchi mutafakkir.
- Mirzo Ulug‘bek – ilmiy rasad va hisob-kitobga asoslangan maktabni yaratdi.

3. Zamonaviy ta‘lim uchun ahamiyati:

- Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (Ibn Sino)
- STEM yo‘nalishi asoslari (Ulug‘bek, Beruniy)
- Ta‘lim-axloq uyg‘unligi (Farobiy)
- Sog‘lom muhitda ta‘lim (Ar-Roziy)

Sharq mutafakkirlarining bu qarashlari bugungi pedagogika ilmida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va zamonaviy ta‘lim konsepsiyalari bilan uyg‘un holda rivojlanmoqda.

Xulosa

Sharq uygʻonish davri mutafakkirlarining pedagogik qarashlari jahon ilm-fan va taʼlim taraqqiyotida tub burilish yasagan ulkan fikriy merosdir. Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Bakr Ar-Roziy va Mirzo Ulugʻbekning asarlarida taʼlim-tarbiya masalalari chuqur ilmiy asosda yoritilgan boʻlib, ular inson kamoloti, ilmning mohiyati, ustoz-shogird munosabati, axloqiy tarbiya va ilmiy izlanish metodlariga oid qimmatli gʻoyalarni ilgari surganlar.

Ularning fikrlari tahlil qilinganda, birinchi navbatda, barcha allomalarning taʼlimni jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida koʻrganini kuzatish mumkin. Ular uchun taʼlim shunchaki bilim berish emas, balki shaxsni maʼnaviy, axloqiy, aqliy va jismoniy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash jarayoni hisoblanadi. Shu jihatdan, pedagogika ular uchun falsafa, tibbiyot, axloq va ilmiy tafakkur bilan chambarchas bogʻlangan soha sifatida namoyon boʻladi.

Ibn Sino taʼlim jarayonida yoshga moslik, izchillik, oʻyin orqali oʻrgatish, jamoaviy taʼlimning afzalliklari kabi bugungi didaktikaning asosiy tamoyillariga mos tushadigan yondashuvlarni ilgari surdi. Beruniy ilmiy izlanishda tajriba, kuzatish va solishtirishning ustuvorligini koʻrsatib, empirik taʼlim metodologiyasining negizini yaratdi. Ar-Roziy pedagogikani tibbiy-axloqiy tarbiya bilan uygʻunlashtirib, shaxsning ruhiy salomatligi va axloqiy fazilatlarini birlamchi oʻringa qoʻydi. Farobiy esa taʼlim falsafasini shakllantirib, fazilatli jamiyat gʻoyasini ilgari surdi, mantiq va mushohada orqali ilmga yetishishning nazariy asoslarini muayyanlashtirdi. Mirzo Ulugʻbek ilmiy maktab yaratish, astronomik kuzatuvlar asosida taʼlim berish, ustoz-shogird anʼanasini shakllantirish orqali taʼlim jarayonini ilmiy tadqiqot bilan uygʻunlashtirdi.

Ushbu olimlarning qarashlari nafaqat bir-birini toʻldiradi, balki turli fanlar kesishmasida universal pedagogik tizimni shakllantiradi. Ular ilgari surgan gʻoyalar zamonaviy pedagogika, xususan, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, ilmiy-tadqiqot metodlari, axloqiy tarbiya va STEM yoʻnalishlarining nazariy asoslari bilan uygʻun keladi.

Bugungi taʼlim islohotlari jarayonida Sharq mutafakkirlarining merosi beqiyos metodologik ahamiyat kasb etadi. Ularning taʼlimga doir fikrlari inson qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirish, ilmiy izlanish koʻnikmalarini kuchaytirish, ustoz obroʻsini yuksaltirish, taʼlimda axloqiy muhitni mustahkamlash kabi dolzarb masalalarni hal etishda ilmiy asos boʻlib xizmat qiladi.

Umuman olganda, Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Ar-Roziy va Mirzo Ulugʻbekning pedagogik qarashlari hozirgi taʼlim tizimi uchun nafaqat tarixiy meros, balki amaliy ahamiyatga ega boʻlgan bepoyon ilmiy-madaniy xazinadir. Ularning fikrlari bugungi pedagogik tafakkurga uygʻun boʻlib, taʼlim jarayonini insonparvar, ilmiy asoslangan, maqsadli va samarali tashkil etish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Ibn Sino. Kitob ash-Shifo. – Tehron nashrlari.
2. Abu Rayhon Beruniy. Osor ul-boqiya. Tanlangan asarlar. – T. I. / Arabchadan tarjima va izohlar. Masʼul muharrirlar koʻrsatilmadi. – Toshkent: “Fan”, 1968.
3. Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. – T. I. / Arabchadan A. Rasulov tarjimasi. Masʼul muharrir I. Abdullayev. – Toshkent: “Oʻqituvchi”, 1997. – 488 b.
4. Ar-Roziy A.B. Kitob al-Haviy. – Qadimiy qoʻlyozmalar asosida tayyorlangan nashrlar.
5. Sodiqov Q., Yoqubov Sh. Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi. – Toshkent, 2010.

6. Muminov A. O'rta asr allomalari ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari. – Toshkent, 2018.
7. Komilov N. Contemporary approaches to teaching the history of medicine in higher medical education institutions and their evaluation / Modern Scientific Research International Scientific Journal № 1, 2025. -P. 41-45.
8. Qosimov A. Sharq allomalarining tibbiyot sohasidagi buyuk merosi / Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. № 1, Iyul 2024. -B. 325-328.
9. Qosimov A. Sharq allomalarining asarlari orqali tarixiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyalari / Tadqiqotlar jahon ilmiy-metodik jurnal, № 41, Iyul-2024 -B. 82-84.
10. Qosimov A. Sharq allomalarining buyuk meroslarini o'rganish – biz uchun ham farz ham qarzdir / International scientific journal «Modern science and research» , № 1, Toshkent- Yanvar 2025. -B.1016-1019.
11. Qosimov A. Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarining hozirgi tibbiyotdagi o'rni va roli / Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari ilmiy-amaliy konferensiyasi. № 1, Yanvar- 2025 - B. 337-340.
12. Qosimov A. The historical significance of eastern scholars' works in preparing students for folk medicine / American Journal of Modern World Sciences. 25.04.2025. Vol 2 Issue 4 P-184-189.